

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ВІРУЮЧОГО В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Аналізується дуалістичність процесу соціалізації індивіда в українському суспільстві. Особливостями соціалізації, на думку автора, є дуалізм державної та релігійної системи українського суспільства на основі трансформації особистості. Соціалізація є процесом входження індивіда в соціум за допомогою таких інститутів, як церква і держава.

Ключові слова: дуалізм, соціалізація, суспільство, трансформація, релігія, церква, держава, релігійна соціалізація, свобода совісті та віросповідання, психологія, соціальна роль.

Вступ. У суспільній свідомості нині відбувається процес, який з цілковитою на те підставою можна назвати світоглядним переворотом: формується нове світобачення, смисловим центром якого є особистість. Основним же рушієм цього процесу є інформація, що поширює уявлення про принципи свободи, гуманізму, демократії. Особистість у такому суспільстві намагається всіляко пристосуватися до умов життя, до певних правил які їй диктує суспільство. Віруюча людина виконує канони релігійного життя, поєднуючи їх з законами конституційними і взагалі громадськими. Це для особистості є досить важким, адже ми стикаємося з такими ситуаціями, коли наші релігійні переконання суперечать загальноприйнятим правилам життя.

Постановка завдання. Основна мета дослідження – показати дуалізм соціалізаційної системи в аспекті *релігія – держава*, використовуючи доробки науковців, які зробили певні відкриття в цій сфері соціологічної науки.

Проблематика є достатньо розробленою, хоча залишається відкритою. Вже у працях Е.Дюркгейма соціалізація трактується як результат духовного, вербального спілкування людини з її оточенням як результат засвоєння нею суспільних “концептів”, “колективних уявлень [1, с.99]. Е.Дюркгейм вважав, що в процесі соціалізації провідним чинником є суспільство, тому з проблем релігійної соціалізації як одного з типів суспільної соціалізації дослідник соціології та психології релігії завжди повинен звертатися до дослідження суспільства [2, с.244-246]. Значний внесок у розв’язання проблем соціалізації загалом і релігійної соціалізації зокрема вніс З.Фройд своїм вченням про несвідоме [4]. Вчений наголошував на особливій важливості дитячого та юнацького віку, коли відбувається становлення світоглядних засад особистості (зокрема й сприйняття релігійних канонів) і подальша релігійна соціалізація.

За З.Фройдом, у процесі соціалізації базовими є психосексуальні стадії розвитку, в яких “розгортаються” вроджені властивості індивіда (дані Господом кожній людині). Зігмунд Фройд одним із перших виокремив механізми соціалізації дитини: підтвердження, заборона, заміщення, імітація та ідентифікація. Згідно з Фройдом, людська свідомість (за типологією), різна діяльність людей є лише результатом трансформованої дії неусвідомлених інстинктів життя (*libido*) та смерті (*tanatos*), опосередкованих різними механізмами.

Ж.Піаже, аналізуючи різні стадії розвитку особистості, робить акцент на когнітивних структурах індивіда. Він, зокрема, підкреслює, що дитина засвоює новий досвід шляхом виконання активних ролей у ключових процесах життя [9]. Що ж вона візьме в бездуховному суспільстві? Наприклад, нині в Україні налічується близько мільйона дітей-бродяг. Боротьба за врятування їх мізерна, а ось за перерозподіл власності – шалена. У нормальної людини з її поняттями “совісті” й “духовності” це не може не викликати глибокої тривоги.

У дослідження різних типів соціалізації особистості й, зокрема, релігійної зробили значний внесок українські вчені – Г.Костюк, С.Максименко, М.Савчин, О.Донченко, М. Боришевський, В.Москаленко, Т.Титаренко, Л.Орбан-Лембрик, Т.Яценко, А.Фурман та інші.

Б.Ломов звернув увагу на нерозривність і взаємопов’язаність процесів соціалізації та індивідуалізації особистості. Так, він пише, що особистість дедалі повніше включається в систему суспільних відносин. Внаслідок цього її зв’язки з людьми та різними сферами суспільства розширюються й поглиблюються, і тільки завдяки цьому особистість оволодіває суспільним досвідом, засвоює його, робить своїм надбанням. Ця сторона розвитку особистості часто визначається як її соціалізація. З іншого боку, долучаючись до багатьох сторін життя суспільства, особистість набуває дедалі більшої самостійності, відносної автономності: її розвиток у суспільстві включає процес індивідуалізації [10, с.303].

Психологія розвитку характеризує соціалізацію з боку особистості та її індивідуальної активності в оволодінні соціальними знаннями. Якщо взяти релігійну соціалізацію, то важливо

мати солідні знання зі сфери релігієзнавства, Біблії, праць видатних духовних отців, психології, соціології, історії світових релігій, природничих наук, стану релігійного та політичного життя в суспільстві, зокрема, в Україні. Релігійна соціалізація особистості перебуває під політичним тиском і цю обставину кожна мисляча людина спостерігає та осмислює.

На нинішньому етапі державотворення в Україні процес соціалізації особистості взагалі, й релігійної зокрема, відбувається під одночасним тиском демократичних і тоталітарних сил, коли значна частина суспільства готова сприйняти демократичні цінності, але мало знає про шляхи й механізми цього процесу. Майже всі суспільні ніші стали заполітизованими. Особливо маніпуляційним впливом відзначаються ЗМІ [див.: 19]. Процес соціалізації індивіда складний. Він триває впродовж усього свідомого життя людини, залежачи від обставин, які пов'язані з політичними і правовими засадами суспільства. Що ж до релігійної соціалізації особистості, то ці чинники теж на неї впливають, і чи не найбільше в період трансформаційних перетворень.

Усі правовідносини в Україні, пов'язані з реалізацією принципів свободи совісті, свободи церкви (свободи діяльності релігійних організацій), регулюються законом "Про свободу совісті і релігійні організації", ухваленим 1991 року зі змінами й доповненнями, внесеними в 1992-1996 роках, а також іншими нормативними актами, виданими в подальший розвиток положень закону. Основи законодавчої бази свободи совісті в Україні закладені в Конституції країни. На цій основі мають ґрунтуватися правові засади релігійної соціалізації особистості. У Статті 3 Конституції України зафіксована важлива теза: "Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави". Варто зазначити, що релігійну соціалізацію особистості в поліконфесійному українському суспільстві забезпечує те, що утвердження й забезпечення прав і свобод людини Основний Закон вважає "головним обов'язком держави" [16, Ст. 35]. Стаття 35 Конституції закріплює право кожної людини, яка проживає на території України, на свободу світогляду та віросповідання. Принциповим є твердження, що Церква і релігійні організації відокремлені від держави. Наголошується, що жодна релігія не може бути визначена державною і обов'язковою. Так – за законом. Та іншою є практика в Україні, як і в більшості країн світу. Як можна відокремити суспільство від суспільства, адже одні й ті ж люди є мирянами храму і громадянами держави. Ми бачимо плутанину в найголовнішому законі держави, тому і маємо в суспільстві плутанину, хаос.

Доцільно з'ясувати сутність поняття "релігійна соціалізація". На наше переконання, релігійну соціалізацію в робочому варіанті треба трактувати як процес засвоєння індивідом знань, зразків поведінки, норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування в соціумі цього феномена.

Філософський словник трактує соціалізацію (лат. *socialis* – суспільний) як процес засвоєння й подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду, трудових навичок, знань, умінь, норм, цінностей, традицій, які нагромаджуються й передаються від покоління до покоління, процес включення індивіда в систему суспільних відносин і формування у нього соціальних якостей [17, с.441]. Тобто ми звертаємо увагу на той факт, що особистість соціалізується за допомогою соціологічних, моральних і державних законів. Соціальний закон – відносно сталі й систематично відновлювані стосунки між народами, націями, класами, соціально-демографічними групами, а також між суспільством і соціальною організацією, суспільством і трудовим колективом, суспільством і родиною, суспільством і особистістю, містом і селом, соціальною організацією та особистістю [7, с.45].

У цьому контексті релігійну соціалізацію особистості бажано було б аналізувати з позицій двох наукових підходів: соціологічним і психологічним. Соціологічна традиція релігійності визначає напрям наукового аналізу від особистості до суспільства, звертаючи увагу на міру включення людини в суспільно-політичні стосунки, міру усвідомлення нею своєї соціально-релігійної сутності та соціальної ролі релігії в суспільстві. Психологічна ж традиція, навпаки, акцентує увагу на векторі впливу від суспільства до особистості.

Соціалізація в ролі військового вимагає більшого досвіду, ніж для звичайної людини. Тим не менше, ми вчимося грати певні соціальні ролі: ми вчимося поводитися відповідно до вимог, які висувуються до дітей, студентів, службовців, дружин, батьків і т.д. Щоб переконатись у важливості засвоєння соціальних ролей, уявімо собі наше життя без соціалізації. Що б сталося, якби діти виявилися нездатні сприймати знання та очікування навколишніх? Саме так сталося з Елен Келлер, яка осліпла й оглухла після хвороби в малолітньому віці. Позбавлена зору і слуху, вона росла як дике звірятко, незважаючи на спробу батьків соціалізувати її. Вона хапала їжу з тарілок інших людей під час обіду, діло доходило до бійки, коли треба було митися чи надягти чистий одяг, а одного разу вона мало не вбила свою грудну сестричку, перекинувши її колиску. Елен була зовсім нездатною спілкуватися з людьми, коли в її житті з'явилася вчителька Енні Салліван, яка навчила її азбуки сліпих, і Елен знайшла можливість «говорити» і «слухати»,

навчилася спілкуватися з навколишнім світом. У результаті їй вдалося освоїти свою соціальну роль, і поведінка Елен стала нормальною для дитини її віку [див.: 6, с.186-187].

Соціалізація особистості починається з перших років життя й закінчується періодом громадянської зрілості людини, хоча, зрозуміло, повноваження, права й обов'язки, набуті нею, не говорять про те, що процес соціалізації цілком завершений: з окремих аспектів він триває все життя.

Для успішної соціалізації, за Д.Смелзером, необхідна дія трьох чинників: сподівання, зміна поведінки і прагнення відповідати цим сподіванням. Процес формування, на його думку, відбувається на трьох різних стадіях: 1) стадії наслідування та копіювання дітьми поведінки дорослих; 2) ігровій стадії, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; 3) стадії групових ігор, на якій діти вчаться розуміти, що від них очікує ціла група людей.

Французький психолог Ж.Піаже, зберігаючи ідею різних стадій у розвитку особистості, наголошує на розвиткові пізнавальних структур індивіда і їхній наступній перебудові, залежно від досвіду та соціальної взаємодії. Ці стадії змінюють одна іншу у певній послідовності: сенсорно-моторна (від народження до 2 років), операційна (від 2 до 7 років), стадія конкретних операцій (з 7 до 11 років), стадія формальних операцій (з 12 до 15 років). Багато психологів і соціологів підкреслюють, що процес соціалізації триває протягом усього життя людини, і стверджують, що соціалізація дорослих відрізняється від соціалізації дітей декількома моментами. Соціалізація дорослих скоріше змінює зовнішню поведінку, в той час як соціалізація дітей формує ціннісні орієнтації. Соціалізація дорослих розрахована на те, щоб допомогти людині набути певних навичок, соціалізація в дитинстві більшою мірою має справу з мотивацією поведінки [9, с.56].

Одне із заперечень будується на основі такого розуміння і полягає в наступному. Якщо особистості немає поза системою соціальних зв'язків, якщо вона від самого початку соціально детермінована, то який сенс говорити про входження її в систему соціальних зв'язків. Чи не буде при цьому повторюватися одна з поширених помилок у психології, коли стверджувалося, що новонароджена людська істота не є ще людською істотою і йому треба буде пройти шлях «гомінізації»? Як відомо, Л.Виготський рішуче протестував проти зображення дитини як істоти, якій ще треба гомінізуватись. Якщо соціалізацію ототожнювати з гомінізацією, то є всі підстави вкрай негативно ставитися до «соціалізації» [див.: 3, с.56].

Сумнів викликає і можливість точного розведення поняття соціалізації з іншими, широко використовуваними в психологічній та педагогічній літературі поняттями («розвиток особистості», «виховання» та ін.). Ідея розвитку особистості – одна з ключових ідей української психології. Понад те, визнання особи суб'єктом соціальної діяльності надає особливого значення ідеї розвитку особистості: дитина, розвиваючись, стає таким суб'єктом. Процес її розвитку немислимий без соціального становлення й, отже, без засвоєння системи соціальних зв'язків. За обсягом поняття «розвиток особистості» та «соціалізація» в цьому випадку ніби збігаються, проте акцент на активності, здається, значно більш чітко проглядається саме в ідеї розвитку, а не соціалізації. Науковий аналіз питання про соціалізацію жодною мірою не знімає проблеми розвитку особистості, а, навпаки, передбачає, що особистість розуміється як активний соціальний суб'єкт.

Дещо складніше питання про співвідношення понять «соціалізація» та «виховання». Як відомо, термін «виховання» вживається в нашій літературі в двох значеннях – у вузькому й широкому розумінні. У вузькому значенні слова термін «виховання» означає процес цілеспрямованого впливу на людину з боку суб'єкта виховного процесу з метою передачі, прищеплення їй певної системи уявлень, понять, норм і т.д. Наголос тут ставиться на цілеспрямованості, планомірності процесу впливу. В якості суб'єкта впливу розуміється спеціальний інститут, людина, поставлений для здійснення названої мети. У широкому значенні слова під «вихованням» розуміється вплив на людину всієї системи суспільних зв'язків з метою засвоєння нею соціального досвіду і т.д. Суб'єктом виховного процесу в цьому випадку може бути і все суспільство, і, як часто говориться, «все життя». Якщо вживати термін «виховання» у вузькому значенні слова, то соціалізація відрізняється за своїм значенням від процесу, що описується терміном «виховання» [9, с.90].

Якщо ж це поняття вживати в широкому розумінні слова, то різниця ліквідується. Зробивши це уточнення, можна так визначити сутність соціалізації: соціалізація – це двосторонній процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку (що часто недостатньо підкреслюється в дослідженні), процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Саме на ці дві сторони процесу соціалізації звертають увагу багато авторів, які розробляють цю проблему як повноправну проблему соціально-психологічного знання. Питання ставиться саме так, що людина не просто засвоює соціальний досвід, а й перетворює його у власні цінності, настанови, орієнтації. Цей момент перетворення соціального досвіду фіксує не просто пасивне його

прийняття, але припускає активність індивіда в застосуванні такого перетвореного досвіду, коли результатом є не просто збільшення до вже існуючого соціального досвіду, але його відтворення, тобто просування його на нову сходинку. Розуміння взаємодії людини з суспільством при цьому включає в себе розуміння як суб'єкта розвитку не тільки людини, а й суспільства, пояснює існуючу спадкоємність у такому розвитку.

Перша сторона процесу соціалізації – засвоєння соціального досвіду – це характеристика того, як середовище впливає на людину. Інша його сторона характеризує момент впливу людини на середовище за допомогою діяльності. Активність думки особистості передбачається тут у тому, що будь-який вплив на систему соціальних зв'язків і відносин вимагає певного рішення й, отже, включає в себе процеси побудови певної стратегії діяльності. Процес соціалізації в цьому його розумінні жодною мірою не протистоїть процесу розвитку особистості, але просто дозволяє визначити різні погляди на проблему. Якщо для вікової психології найбільш цікавий погляд на цю проблему «з боку особистості», то для соціальної психології – «зі сторони взаємодії особистості й середовища».

Висновки. Отже, в руслі соціологічного підходу релігійна соціалізація особистості є акумулюванням індивідом норм і цінностей тієї релігії, яку вона сповідує. На нашу думку, універсальне завдання релігійної соціалізації – сформулювати у індивідів, які вступають у світ релігійного буття, почуття лояльності та відданості релігійним ідеалам. Соціалізація, вважає Т.Шибутіані, є безперервним процесом комунікації, коли особистість спроможна брати участь в узгоджених діях на основі загальноприйнятих норм і принципів [18, с.397]. Релігійна соціалізація – це процес, за допомогою якого суспільство передає від покоління до покоління систему релігійної орієнтації, знань, настанов, набутих за період життєтворчості індивіда, нації, людства. Релігійна соціалізація тісно пов'язана з виробленням такого поняття, як “релігієзнавча культура”, оскільки саме вона орієнтує особистість на ознайомлення та засвоєння загальноновизнаних релігійних засад, принципів і норм, набутих людством, і тих принципів, які є канонічними в системі функціонування того чи того типу релігії. Та чи не найголовнішим у підтриманні віри в Бога можна вважати те, що релігія завжди була своєрідною духовно-моральною опорою суспільства, за допомогою якої зберігалися й передавалися від покоління до покоління моральні норми і принципи, традиції, звичаї, обряди, національні святині. Релігія давала і продовжує давати відповіді на одвічні питання внутрішнього стану людини, найпотаємніші сторони її буття. Вона дбає про людські душі так, як цього не може зробити жодна світська інституція. Без релігійної свідомості ніколи не утвердяться принципи і норми громадянського суспільства в Україні. Мусимо бути з Богом у серці на непростій стежині державотворення, бо в іншому випадку загубимо себе, не виконаємо історичного покликання – побудови соборної високодуховної української держави для майбутніх поколінь.

Література

1. Дюркгейм Э.О. Социология. Ее предмет, метод, предназначение /Э.О.Дюркгейм. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
2. Конституція України: Прийнята на 5-ій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и психологические проблемы психологии /Б.Ф.Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
4. Парсонс Т. Система современных обществ /Т.Парсонс. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 270 с.
5. Пиаже Ж. Избранные психологические труды /Ж.Пиаже. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 680 с.
6. Пірен М. І. Основи політичної психології /М.І.Пірен. – К.: Міленіум, 2003. – 418 с.
7. Философский словарь /[под ред. И.Т.Флорова]. – М.: Политиздат, 1987. – С.441.
8. Фрейд З. Психология бессознательного /З.Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
9. Шибутіані Т. Социальная психология /Т.Шибутіані; [пер. с англ. В.Б.Ольшанского]. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 544 с.

Summary

Anna Slubs'ka. Personalities Socialization of Believer under the Conditions of Ukrainian Society Transformation. The given article elucidates the duality of individual's socialization process in ukrainian society. The socialization peculiarities considered by the author arc the duality of the state and religious system of the ukrainian society on the basis of personality transformation. According to the materials of the article, socialization is a process – of individ's introduction info society by the help of such social institutions as the church and the state.

Keywords: dualism, socialization, society, transformation, religion, church, state, religious socialization, The Constitution of Ukraine, psychology, freedom consciousness and religious confession, social role.